

Uiakatsi järv hääd kätt ja Koorastõ Suurjärv.

KANEPI KIHlkUND

KANEPI OM VÕROMAA VÄHÄMBIT KIHlkUNDÕ. Suurust om täl päält 370 km². Kihlkunna naabri Võromaa küle pääl omma Põlva ja Urvastõ. Tõõnõ külg jääs vasta Tartomaa Otõmpää (Otepää) ja Kamja (Kambja) kihlkundõ.

Umaette kihlkund tetti Kanepist Roodsi kuninga Karl XI käsükiräga 1675. aastagal. Põlva, Otõmpää ja Urvastõ kihlkunna veere panti üttekokko.

Põha-Võromaa olõssi ku uma pinnamoodu poolõst nigu veitkene vigurinõ, a sis jälki parralt tõsinõ. Nii ku timä ineminegi, kinkast kimmähe ei tiia, kost täl nali pääle nakkas ja kunas miil hallõs lätt.

SUURÕMBA JA TÄHTSÄMBÄ KOTUSÕ

KANEPI VAI KANAPÄÄ? Kanepi nimme om kirotoõt mitund muudu: *Kannapieza* 1582, *Cannebyllo* 1638, *Cannapaeh* 1750, *Kanapää* 1868, *Kanepi* 1925. Saksa keelen naatigi tarvitama *Kannapäh* nimme. Peris vana nimi om olnu Kanõpitsa vai Kanõpistõ. Saksa keele perrä tull nallakas nimi ka maarahva kiilde. Seo ilma aigu või viil kuulda, ku mõni ütles: «Tulõ minnä Kanapäähä.»

Kanepit teedäs laembalt ku kihlkunna keskpaika. Siin om ütenukuun kõik inemiisile aost aigu tähtsä paiga – kuul ja kerik, seldsimaja ja poodi, vana kalmuuaia.

KOORASTÕ om kihlkunna edelänukan. Koorastõ mõisa (*Kors*) oll olõman jo 1511. aastagal. Koorastõ vald oll inne viimäst sõta kihlkunnan kõgõ suurõmb vald. Tan om hulga ilosit järvi ja suurõ mõtsa.

PÕLGASTÕ jääs Kanepi-Puskaru-Põlva tii viirde. Edimäst kõrda om säänest kotust nigu *Poelcks* nimmat 1628. aastagal. Tuu võidsõ olla Põlgastõ mõisa, midä parhilla tundas hoobis Lahe nime all. A esiki muistidsõl aol eelli Põlgastõ nukan inemiisi – vana Juudaliina kalmõ omma tuu tunnismärgis. Põlgastõn oll kolhoosikeskus, mii aol omma külä süämes Põlgastõ kuul, kultuurimaja ja raamadukogo.

SABÕRNA (SAVÕRNA) jääs suurõ Võro-Tarto tii viirde - pia ütevõrra kavvõ kum-mastki liinast. Kotust *Sawiar* om edimäst kõrda nimmat 1582. aastagal ku väikeist mõisakõist. Parhillanõ külä om kasunu Sabõrna ja Suudla mõisa vaihõlõ küländ illadsõl aol.

VALGJÄRVE mõisa – saksa keeli *Weissensee* – oll vanno kirjo perrä olõman eski 1553. aastagal. Täämbädsel aol teedäs Valgjärvet timä telemasti perrä. Valgjärve külän om ka Valgjärv esi - illos järv kolmõ saarõga. Valgjärve kooli latsõ omma pikkä aigu hoolõga kodouurmistöid tennü.

KRUUTUSÕ (*Kollis*) om kah vana mõisasüä, miä om tiidä 1549. aastagast. Mõisa vana nimi om täämbädseni püsünü Kõllöstõ valla ja mõisa lähkün väiku külä nimen. Kruutusõl om Kõllöstõ vallamaja, põhikuul, rahvamaja ja kats puuti.

KANEPI KIHUNKUNNA KEELEST

KANEPI KIHUNKUNNA KIIL olõ-i sukugi ütesugumanõ. Hummogu puul Võro-Tarto suur-tiid om taa kiil küländ põlva keele muudu. A Valgjärve ja Pikäjärve inemiisi jutun lätt jo võro kiil tarto keelega segi. Kõgõ inämb esimuudu kanepi kiilt või kuulda kihlunkunna keskkotsil Jõksi ja Piigandi kandin.

Kõnõldas, et ku Tartomaa miis üteli kesi (võro keelen *kesv* vai *kesev*), tull Kanepi mehele naar pääle. Tä pand toolõ sõnalõ v-tähe mano ja sai kesiv. Kanepi keelen omma esimuudu viil näütüses sääntse sõna nigu *adur*, *sõbur*, *põdur*, *nõgul* ja *nagul*. Muial üteldäs inämbüisi *adõr*, *sõbõr*, *põdõr*, *nõgõl*, *nagõl*.

PIIGANDI KÜLÄ PERNAANÕ KÕNÕLÕS, KUIS VANASTÕ SÜVVÄ TETTI:

«Kuimuudu rasva saadi? Ega vanast sis kiäki rasva pallond es sulada. Rasvamassinat es olõ – tuu jaos oll sääne nigu tsiaruih tett. Kirvõga raoti sääll rasuv pehmes.

Kuis jõuluvorstõ tetti? Suurmapudur keedetü är. Panti sinnä sisse rasva vai kõrniid ja midägi mekis. Sibulat panti kah. Kõrnõ tsaeti mõnikõrd viil peenükeses. Sis pudur keedetü är. Ku pudur är jahtu, valõti veri kah sisse ja kõik tuu aeti soolikihe.

A miä tuu jüvä viil oll? Jüvvä tetti rüäjahust – jahu lasti kuuma vii sisse. Sis panti hapnama. Ku tuu hapnama läts ja saisõ, valõti jüvvä söõgi aigu veikese piimä sisse. Jüvvä oll ka paksu söõgi mano hää juvva.»

ÜTTE JA TÖIST RAH- VARÖIVIDÕ KOTSILÕ

NAISI RÕIVA OMMA HÄSTE NÄTÄ 1884. aastagal tettü Kanepi segäkoori pildi päält. Näil om sälan valgõ lakjo käüsside ja piluga pluusõ, liistik ja joonõlinõ ündrik. Naisil om ette kõüdet linanõ pitsiveerega põll. Tanol omma külen värmilidse lindi. Tütrigu panni päähä pääpaila vai pärahä.

Heränemisaol kanni ka Kanepi laulumehhe musta pikksärki. Tummõ pikksärki pidi näütämä rassõt orapõlvõ ja rohilinõ kuvvõkrae luutust parõmba elo pääle. Verevä krae-, käüse- ja kuvvõveere anni tunnistust vabadusõmõttõst.

LUUDUSLUGU

KIÄ LÄBI KANEPI KIHULKUNNA SÕIT, näge nii mäki ku tasast maad. Vasta Tartomaad küünüs siiä Otõmpää korgustik. Keskmäne korgus om sääl päält 100 miitre. Korgõmba kotusõ jääse Valgjärve ja Kaagri (Kaagvere) ümbre. Kõgõ korgõmb mägi om Laanemägi (211 m) õkva Otõmpää piiri lähkün.

Egäüts, kiä Kanepist Otõmpää poolõ lätt, pand tähele, kuis maa aigopite nõsõs. Maa Kanepist Võro poolõ omma hoobis tasatsõmba ja madalamba. Tarto-Võro suurõtti veeren om nätä küländ hääd põllumaad. Erästvere laja nurmõ jakkusõ Põlgastõn. Koorastõ ja Kanepi kandist lätt läbi mitu süvvä orgo. Suurõmba mõtsa jääse ümbre Koorastõ. Kõgõ suurõmb suu om Ahijärve suu Jõksi ja Mõndsi vaihhõl mõtsu seen.

KANEPI KIHULKUNNA MAIÕ PÄÄLT ALOSTASÕ UMMA JUUSKU MITU JÕKÕ: Võhandu, Ahja, Elvä ja Leevi jõgi. Võhandut tundas ka Pühäjõõ nime all. Taa jõõ pääharo nakkas pääle Ilmjärvelt ja juusk läbi Koorastõ järvi. Tõõnõ haro nakkas Jõksi järvest. Leevi jõõl olõki-i Kanepi kihlunnann kimmäst nimme. Tuud tundas kotussidõ pääl Sabõrna, Matu ja Poka oja vai Tõdu jõõ nime all.

KIHLKUNDA JÄÄS PALLO ILOSI TÄÄRVI. Üts seo kandi järv om Võromaa ja Tartomaa tätsä jöö imä. Erästvere järvest nakkas pääle Ahja jõgi. Tuu nimme tundas külh häste esiki Põlgastõ all. Suurõmba järve omma Jõksi järv, Piigandi järv, Valgjärv, Pikajärv, Koorastõ Suurjärv ja Pikkjärv, Erästvere järv ja Heisri Mustjärv. Kanepi kihlkunna ilosa järve omma kavvõst kuulsa! Pääväminek om kõgõ ilosamb Jõksi järve veeren ja kuupaistõ Mustjärve pääl. Päävä nõsõmist kae Erästvere järve veerest.

KUIMUUDU VALGJÄRV SÜNDÜ?

**MÄE JA MÄEKUN-
DIKÕSÕ, NOIDÕ VAIHÕL**

JÄRVE – sääne om Valgjärve nukk. Kingokõisi külgi pääle jääse põllu ja mõtsaveere. Nii uma inemise ku kavvõmbast külälise omma tuud väega ilosas pidänü.

Valgjärv (64,4 ha) ummi järvesaarõkõisiga – Pajussaar ja kats Mustasaar – om Otõmpää korgustigu

Keväjäne Valgjärv

üts suurõmbit järvi. Järve viirde jääs mõtsa, põllumaad ja Valgjärve mõisa suur park. Sääl kasus mitu vanna jämmet tammõ ja lövvüs muistinõ ohvrikivi.

Vana jutusõ Valgjärve kotsilõ om kirjõ pandnu kunsnik Märt Laarmani veli Salaku Piitre:

**TÄÄMBÄDSE JÄRVE KOTSIL
OLNU MÄEKINGO PÄÄL MUSTA
TALO.**

Rikas ja korgi olõkiga peremiis naanu umahindä sõsard naasõs tahtma. Tennü suurõ pulma ja kutsnu pallo rahvast kokko. A ku pulmatarrõ sandikõnõ tulnu, ajanu peremiis tä värehtist vällä. Päält sandi minekit nännü pidolisõ, et ilmadu

suur härg tulõ Halapuu mäest õkva talo pääle. Rahvas pandnu joostõn minemä. Nuurpaar jäänü tallo.

Sandikõnõ saanu tõistõ tallo üümajalõ. Vahtsõl hummokul käsknü tä kara-poiskõsõl Musta poolõ ummi kindidõ perrä minnä. Poiskõnõ lännü, a tull kipõstõ tagasi. Talo ümbre olnu vesi. Sant andnu sis uma kepi ja käsknü tuuga vasta vett lüvvä. Nii tekkü kuiv tii. Poiskõnõ sai talon kindidõ perän är kävvü. Sääl nännü tä õnnõ kattõ halli pinni. Nuu näütsi hambit ja hürisi. Tuu must härg ollõv ümbre talo vahtsõ järve laotanu. Korgõmba kotusõ, kon tuu Musta talo oll, sai järve saaris. Nii tekkü Mustsaarõ.

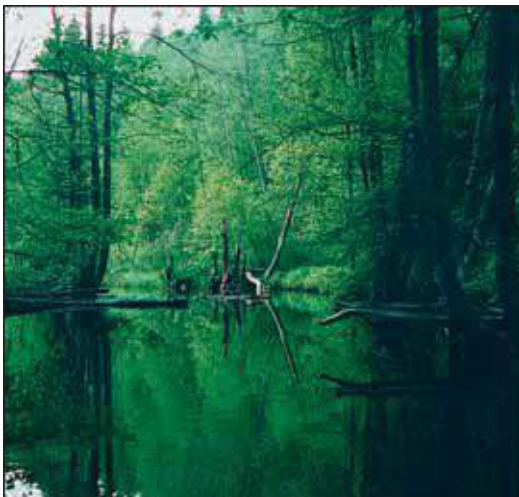
ÜTSTÕOSÕ KÜLGE KÕUDETÜ JÄRVE

LÄBI KIHUNKUNNA MAIÕ JUUSKVA PIKÄ ORO: Vidrike-Koorastõ, Perätsjärve, Piigandi ja tõõsõ. Mäekingokõisi vaihõlõ jääse loho. Sääl või olla mõni vähämb suu vai järv. Ku mitu järve om üten oron, omma naa hariligult umavaihõl ujakõisiga kokko kõudetü. Eesti keeli üteldäs: *aheljärvestik*.

Kanepist ei jää kavvõ Jõksi järv (64,5 ha) – jo 1638. aastagal nimmat *Hobbohollojerwe*. Jõksi järve külge omma viil kõudedü Vähkjärv (8,7 ha) ja Piigandi järv (43,4 ha). Järvi veeren om nätä põldu, hainamaad ja veikene mõtsa.

Siinkandin saa nätä pallo orojärvi. Koorastõ-Vidrike oron om säitsme kilomiitre pääle kümme järve! Tuu om Eesti uhkõmb ja pikemb järvirida. Ku Koorastõ Suurõjärve puult lugõma naada, omma nuu järve: Hatsike järv, Vaaba järv, Pikkjärv, Liinu järv, Lubjaahujärv, Sinikajärv, Nahajärv, Lambahanna järv, Voki ja Vidrike järv. Naa järve kõüt umavaihõl kokko Pühäjõõ alostus. Tuud om kaartõ pääl nimmat ka Sillaotsa ojas.

Ku suurõ ja süvä omma Koorastõ-Vidrike oro järve?

Vidrike-Koorastõ ürgorg.

Nimi	Suurus	Kõgõ süvemb kotus
Hatsike järv	1,2 ha	6 m
Vaaba järv	2,4 ha	11 m
Pikkjärv	8,9 ha	14,8 m
Liinu järv	4 ha	12,6 m
Lubjaahojärv	4,8 ha	3 m
Sinikajärv	0,26 ha	6,1 m
Nahajärv	2,8 ha	12 m
Lambahanna järv	3,51 ha	10,2 m
Voki järv	16,9 ha	22,3 m
Vidrike järv	14,3 ha	18,3 m

KOORASTÕ PIKKJÄRV

Lembit Kurvits

*Tuu om üts väega sükäv järv,
kon vesi om väega külm, -
ti ei saa´ tsuklõma minnä joht.
Sää! kõllanõ liivajuun juusk
sügävähe sisse ja katõl puul
tuud om havvanõ nigu hüdsi.
Kaet ti´ ummi jalgu noidõ
karpega är´ ei tsälgota,
midä Vanajummal ojja
pite lakja om pilnu.*

KALÕVIPOJA LOODSIK

KIÄ OM NÄNNÜ KALÕVIPOJA LOODSIKUT? Ja ku suur tuu võissi olla?

Kalõvipoja loodsikus kutsutas suurt kivi, miä jääs Kaagri (Kaagvere) küllä Kaara-Lauri talo maiõ pääle. Ku tuu kivi är möödõti, saadi tä ümbremöödis 14 miitret. Suur kivi esi om väega kummalõ loodsignu muudu.

Tõõnõ Kalõvipoja loodsik jääs Sirvaste külä ja Jõksi külä Palava talo vaihölõ Võro-Tarto suurtii viirde. Tuu om veikese vähämb kivi, a saisi pistü. Tuust kivist om ka ütte ja tõist kõnõld: Kalõvipoig käknü Hoboala uja veeren kummalõ loodsignu muudu kivi ala kullast vai hõpõst möla ja paari kuldsõrmilliidsi kindit. Tuust esimuudu kivist – Kalõvipoja loodsikust – om edimädsenä kirotanu luulõtaja ja laulu «Õrn ööpik» luuja Gustav Wulff-Õis (1865–1946). Timä sündü sää! lähkün Sirvastõ külä Juusa talon. Sirvastõ külä ütten Aiaastõga om olnu jupikõnõ Tartomaad Kanepi kihlkunna seen. Võromaa vana rahvajutu Kalõvipoiga suurt ei tunnõ. Uma kuulsamba vägitüü tekk tä muial Eestin. A heränemisaol lövveti tälle töid ja tegemiisi ka Võromaa pääl.

Suuri kivve om olnu muialgi Kanepi kihlkunna maiõ pääl. A talomehe omma nuu inämbüste ummi nurmi päält är vidänü vai tarvitanu ehituse man. Hulga sääntsit kivve olnu Karaski külä maiõ pääl. Alamusti Suurkivi vai Põdrakivi Karilatsi-Tarto tii lähkün om esiki kuus miitret pikk ja ütest otsast neli miitret lagja.

KOORASTÕ MÕTSA

**KÕGÕ SUURÕMBA MÕTSA
KANEPI KIHULKUNNA
MAIÕ PÄÄL jääse Koo-
rastõ nukka. Päält vii-
mäst sõta noid mõtsu**

Põdrakivi.

peläti – sääli liiku sakõstõ mõtsavele. Näide ütes päämehes arvati ollõv Kaagrist peri Haljand Koovik. Tuud miist aeti aastit takan ja rahvas kõnõlas timä kotsilõ pallo kõiksugu juttõ. Koovik olnu ka pillimiis ja vigurimiis, tuuperäst omma nuu jutu täüs peris uskmalda juhtumiisi.

2003. AASTAGA SUVÕL tulli Erästvere mõtskunna mõtsu kaema 13 Euroopa maa mõtsamehe. Tuud, et mii kandin lõvvüs viil nii vanna mõtsa, imehti nää iks väega. Kavvõst võõrilõ miildü kõgõ rohkõmb mõts, miä kasus Koorastõ Pikkjärve korgõ kaldõ pääl. Tuu om tõtõstõ vana ja aastit olõ-õi inemise käsi tedä putnu. Sääli kasusõ päält 100 aastaga vana haavapuu ja esiki 120–130 aastagat vana kuusõ. Ringi liikun nätti musta hähnä (*rähni*) vai nõgikikast, taiva pääl linnas kodask (*kotkas*) ja mõni haugas. Ödagu tulli järve viirde juuma põdra.

Viimädse aastagasaaga om üle ilma hirmsat muudu mõtsu häõtet. Külälise panni meile mitu kõrda süäme pääle, et mii ummi mõtsu õks mõistasi alalõ hoita.

MEIL EESTIN RAOTAS MÕTS MAAHA SIS, ku puu omma parra jämmüsega. Et naid olõssi hää lavvos ja pakõs saagi. Sääne puilõ ragominõ käü rohkõmb majandusmiihi arvõstusõ perrä. A muial kaias inämbüste tuudki, ku vanas võiva puu ülepää saia. Nii või mõtsan olla esiki 300 aastakka vanno pedäjit. Võõra panni meile ette umma mõtsasäädüst muuta. Tuu perrä võissi edespate maaha võtta nii 200-aastaliidsi pedäjit (Erästvere mõtsaülemä Priit Kase perrä).

AOLUGU

KANEPI KIHUNKUNNA MAA olli kiviao alostusõn nigu tõõsõki Eesti korgõmba kotusõ viil inemiisist tühi. Edimädse märgi seo veere inemiisi kotsilõ omma pronksiaost. Pikjärve küläst Liivaku talo Leerimäelt ja Tiksipalost Janokjärve lähküst om lõvvet pronksist kirvit. Vanaao uurja omma kõrdapite kaibnu Põlgastõ kalmit. Juudaliina tarandkalmõ kivve vaihõlt lõvveti hütsi ja luid palotusmatusõst. Valgjärve man om vana lohokivi, midä muistõhavva kimmähe pühäs peeti.

Tarandkalmõ jääse tähtsambide jõki – Pühäjõõ ja Ahja – ja suurõmbidõ järvi – Valgjärve ja Piigandi järve – viirde. Ravvaao keskaiku naati rohkõmb kääpihe matma. Vahtsit inemiisi muialt mano es tulõ. Elo ja kombõ lätsi edesi, kukki aoga mat-

misõkombõ muutu.

Muistsõ ao va-
randuisi om lõvvet
Sirvastõst, Valgjärvelt
ja Erästvere lähküst.
Nuu lõvvüpaiga jäi
vana kauba- ja sõatii
lähkühe. Tuu tii läts
läbi Kanepi
Otõmpäält Pihkvahe.

Suurõmb jago van-
no külli om peri jo rav-
vaaost. Tuust aost om

teedä päält 20 elopaiga. Keskaol omma tähtsämbä külä jo inämbüste olõman olnu. Osa Kanepi kihlkunnast käve muistsõl aol vast Otõmpää ja osa Põlva kihlkunna külge. Inne Liivi sõta oll kõik seo kan Tarto piiskopi võimu all.

Juudaliin – tarandkalmõ Põlgastõn.

NÕIAKOHUS KRUUTUSÕN

NÕIDO ÜLE PEETI TERNEN Euruupan kohut nika ku 17. aastagasaani vällä. Näid nuhiti takan ja nõidusõ tegemise iist sai karista. Nõias arvati noid, kiä vanost umausu kombist kõvva kinni pei. Kimmähe ka noid, kiä olli küländ esimuudu vällänägemisega – kas oll näil kühm sälän vai kai silmä kõõrdu, hamba olli pusõrdõ kasunu vai hiusõ väega verevä.

Maarahvas käve iks nõido mano api otsman. Ku inemise vai eläjä terves sai, oll kõik häste. A ku api es saa, võidsõ mõni nõia pääle kaibusõ nõsta.

TARTO MAAKOHUS AROT 1632. AASTAGAL Kruutusõn nõid *Pudelli* süüd. Tedä süüdist Viisi Jaagu poig Paap. Paabu esä jäänü kurast silmäst pümmes ja tä kurapoolinõ näopuul hälvähtü kah är. Viil tõisilgi oll kaibuisi. Mõnõ süüdisti tedä uma latsõ haigõs tegemisen vai hobõsõ ärlõpmisõn.

Pudell esi es tunnista nõidust. Tä tunnista, et tiid hussisõnno ja mõist avita, ku naba paigast vai kõtun tsuskas. Avitamisõ iist massõti tälle vilä, liha vai ollõga. Kohus mõist *Pudelli* nõidusõn süüdü ja tä lasti ratta pääle tõmmada.

VIISI JAAK LUGI ETTE, KUIS PUDELL TEDÄ SÕNUSI:

Tuhk tolmas üle su kua! Kolmõ aasta peräst ei kaia su pääle nii pallokõistki ku paari vanno viiskõ pääle!

PUDELLI ÜTELÜSE KOHTU IIN:

Avitamissõna sai Jumala käest! Saksa palvõtasõ raamadu abiga, taloinemise pääst!

ERÄSTVERE TAPÕLUS

RASÕHÕHE KANNAH KANEPI PÕHASÕA AIGO, ku vindläse ja ruutslasõ Eestimaä pääle taplõma lätsi. Edimäne kõvõmb tapõlus oll Erästvere lähkün Magari külä man 1701. aastaga joulukuu viimätsil päivil.

Taplusõkotus jääs Kanepi–Puskaru tii viirde. Vindläse tulli 10 000 mehega jalaväe, ratsaväe ja 30 suurõtüküga Peri puult läbi Kiuma ja Puskaru. Ruutslaisi ratsaväke ja jalaväke, kon oll ka mii talomiihi vägi, tull kokko 3800 miist.

Hirmsa tapõlus käve terve päävä, verd oll joosnu nigu ujan vett. Vindläse sai siin uma edimädse tähtsä võidu. Tsaar Piitre Suur and egäle Erästvere tapõlusõn käünü sõamehele võidu avvos valõdu hõpõruubli. Moskvan lasti avvopaukõ ja kerigukellä helisi. Rahvast joodõti päält võitu veini, ollõ ja miiga. A Kanepi kihlkunna rahvalõ oll tuu väega rassõ aig. Vinne sõamehe rööve ja palodi kõkkõ, miä tii pääl ette jäi. Maaha palotõdi ka Kanepi kuul ja kerigumõisa.

Tuud hirmsat tapõlust es unõhta ka vahtsõ põlvõ. Ku Karstõ nuka Kuku talo latsõ es lasõ sannan pääd mõskõ, üteli imä näile niimuudu: «Mis tii tühä asa peräst ikõt! Päält tapõlust tulli veridse ja musta ruutslasõ. Mõnõl es olõ kätt ja töösõl jalga. A nää kõik mõsi hinnäst mii sannan puhtas ja es ikõ.»

Tapõlusõ käüki saa 2003. aastagal üles pant plaani päält uuri.

Magari küllä Puskaru tii viirde om Erästvere tapõlusõ 165. aastagapääväs kivi pant. Või-olla läät sa kõrd uma latsõ vai latsõlat-sõga taast tapõlusõ paigast müüdä. Sis ütle nigu üts seo kandi vanaesä umalõ pojapõjalõ: «Saisa sirgõhe. Siin puhkas väega pallo häid inemiisi.»

KERIK KESK KÜLLÄ JA KALMUAIA

KANEPI OM KERIGUKÜLÄ. Allõv kasvi kerigu ümbre ja kerik om jäänüki peris kesk küllä. Kerigu takan om kuul ja lähkühe jääse tähtsämbä poodi. Vanastõ jäteti hobõsõ keriguaia viirde peremiist uutma. Seo ilma aigu oodõtas sääli Tartõ, Võro, Põlva vai Otõmpää bussi. Põlvahe, Võrolõ ja Otõmpääle om Kanepist pia ütevõrra maad.

Üts rahvajutt kõnõlõs, et Kanepi kerigu tegemise aigo ollõv pääväne ehitüs üüse maaha lahut. Vanajuuda tüü! Targa oppamisõ perrä püvvetü neli musta kanna kinni ja lüüdü näil pää maaha. Kanno pää pantu täüskuu üüse müürü sisse. Päält tuud lannü tüü joudsahe edesi.

Kerik ollõv vana ohvrikotusõ pääl. Lövvüse näütäse, et siin om olnu väega vana kalmuaia. Edimäne puukerik tetti täämbädse avvosambaplatsi kotalõ. Maa-

kivist 1810. aastagal valmis saanu Kanepi Jaani kerikun käü rahvas täämbädse aoni. Kanepi kerigu kell kaald viis puuta ja 22 nakla (89 kg). Kell ollöv tett Vinnemaal ja tä om väega ilosa helüga. Kerigu torni otsan om nätä 17 haroga aotähte. Säänest tornimärki olö-i ütelig töšöl

kerikul Eestin.

Viil 1860. aastagal palotödi Kanepi kerigu iist är häbüpost. Postialonö maa küneti üles ja sinnä külveti rügä. Viimätses ollöv häbüpostin saisnu üts kuulmeistre tuu iist, et tä naanu võlssrahha tegemä.

KERIGU JA KOOLI VAIHÖLÖ jääs rahva rahaga pistü pant Vabadussammas. Tuu uma kandi kunsnigu Alexander Jannese tett samba käsk Vinne julgöolök päält viimäst söta öhku laskö. A Kanepi muinsuskaitšö seldsi abiga om sammas 1988. aastagast jälki vana paiga pääl. Jannes oll tunnöt kiviragoja, kinka tettü omma näütüses Tarto turuhuunö kaunistusö.

KANEPIN OM KATS KALMUAIDA. Vanömb, 1773. aastagast peri Mäesurnuaid ja noorömb Alasurnuaid, kohe naati inemiisi matma 1847. aastagal. Mäesurnuaian om pallo seo kandi aoluu jaos tähtside inemiisi havvaplatsö. Kimmähe jääs silmä kujoragoja August Weizenbergi tett pronkskujo «Lootus» tä vanömbidö havva pääl. Üle tii paistus timä lelläpoja, kirämiis Juhan Weitzenbergi havvasammas. Sääl kõrval madala müürü seen om praavusk Rothi perre havvaplats.

Mäesurnuaid om matöt viil kunsnikkö ja kuulmeistriid, seldsitegeläisi ni pallo töisigi häid ja avvoliidsi inemiisi. Alasurnuaid om Kanepist är vällä minnä Otömpää poolö alan Ritsike oja veeren.

MÖISAELO

KÖGÖ VANÖMBA MÖISA OMMA Kanepi kihlkunnan olnu jo 15. aastagasaal. Nuu olli Erästvere (*Erbstfer*, *Errestfer*), Piigastö (*Alt-Pigast*) ja Suudla (*Neu-Pigast*). Pikk aolugu om sälä takan 16. aastagasaast peri Koorastö (*Korast*), Kaagri (*Kaagvere*) (*Kagrismois*), Köllöstö (*Alt-Köllitz*) ja Valgjärve (*Weissensee*) möisal. Kanepi oll tuud aigo önnö Piigandi (*Pigant*) möisa külä.

17.-18. aastagasaal tegüsi Kanepi kihlkunna maiö pääle viil pallo küländ väikeisi möisit – Karste (*Karstemois*), Pölgaste (*Pölcks*), Karaski (*Karrasky*), Musti (*Neu-Köllitz*), Pikäjärve (*Langensee*) ja töösö.

KUULSAMBA SUGUVÕSA OLLI SIIN KANDIN Tiesenhauseni ja Ungern-Sternbergi. Ungern-Sternberge käen oll mitusada aastakka Erästvere mõisa. Ku näide tütar kõrraga väega haigõs jäi, tetti Erästvere parki kingo pääle Marie kapõl. Peläti, et preilna või koolda ja tulõ kabõlihe matta. A edimäne, kiä kabõlihe kannõti, oll hoobis mõisaprovva. Marie elli umast suurõst perrest kõgõ kavvõmb. Viil 1997. aastagal tekk suguvõsa Saksamaalt viimädse mõisaherrä Gerhardtii avvos siiä vahtsõ mälestuskabõli.

Suurõmb jago mõisit om siin kandin aoga häönü. Erästvere mõisan om hooldõkodo. Kõrda om tett Pikäjärve illos härbän. Hää, et Erästvere ja Valgjärve mõisa pargi omma viil alalõ.

TÜLÜST TEGÜNÜ KRAAV OM ALALÕ

Kanepi kodouurja Milvi Hirvlaane Valge Heino jutu perrä

Peris vanastõ oll Koorastõ mõisa Erästvere herrä käen. A ku tälle sündü pallo poigõ, oll näile vaia suurõmbat perändüst. Nii tetti Koorastõ, Kaagri, Karstmõisa, Jõksi ja Palava ütes Koorastõ mõisas. Olli sis sugulasõ-mõisnigu Erästverest ja Koorastõst ütškõrd jälki kokko saanu ja aoviites kaartõ mägnü. Kaotajas poolõs jäi Erästvere herr. Tuu sõit pahanult minemä. Vast üteli mõnõ kõvõmba sõna kah üle ola, inne ku minemä läts.

Koorastõ herr, nalamiis, üteli: «Kaemi perrä, kumma poolõ pääl tuu õigus sis hummogu paistus.» Tä lasknu uma talopoja üles ajja ja käsknü näil, lapju üten, Mudsina järve viirde tulla. Nuu kaibnu vahtsõ kraavi Koorastõ mõisa Mudsina järve ja Kõvõrajärve vaihõlõ. A tuust Mudsina järvest juusk Kurviitsa veski järve väiku oja, mink vesi pand veski käümä. Kurviitsa veski oll joba Erästvere mõisa uma.

Ku kraav valmis sai, sis juusk nii pallo vett Mudsina järvest Kõvõrahejärve, et hummogu es saa inämb veskit käümä. Erästvere herräl oll kraavi näten selge, kui-muudu Koorastõ uma tälle är om tennü. Tuu kraav om viil alalõ. A veski inämb ei tüütä.

Koorastõ herr ja tä talopoja olli õnnõ peiju naardnu. Tuu herr käve alamba rahvaga kah läbi, oll talopoigõga mõnikõrd kõrdsin kortlitki kergütänü. Ja talomehe olli tedä Gustavi asõmal umavaihõl Kustis kutsnu.

TARTOMAA JA VÕROMAA RAHVALÕ UMA NÄDÄLILEHT

*Ei olle moistus innimest hukka saatnu, ent rummalusse
läbbi omma paljo innemest hukka lännu*

Tarto maa rahwa Näddäli-Leht

KU VANA OM EDIMÄNE LÕUNAEESTI KEELN TETT AOLEHT?

Edimäne maarahva aoleht anti vällä 1806. aastagal – keväjäst aasta lõpuni tetti päält 40 numbrõ. Väega kavva aigo oll tuu maarahva leht peris är unõhtõt. Nika

ku viil 1995. aastagal nädälilehe kümme nummörd Peterburist üles lövveti. Tuu oll tähtsä asi! Umakeeline nädälileht perisorjöst maarahvalõ jääs esimuudu aolehes terve ilma aokirändüse pääle.

KIÄ OLLI AOLEHE TEGIJÄ?

Maarahva lehte tekk kolm miist. Võromaa ja Tartomaa praavusk Johann Philipp von Roth Kanepist, timä veli Carl August von Roth, kiä oll tuud aigo Võro kuulõ ülekaeja ja perän Võro liinapää, ja Rothi sösaramiis ni Põlva keriguoppaja Gustav August Oldekop. Praavuski poig Georg Philipp kõrrald lehe trükmist Tarto ülikooli trükükuan.

MILLE TAAD LEHTE TETTI?

Praavusk Roth ütän abiliisiga tahtsõ, et uma kandi talorahvas saassi päält jutlusõ kullõmisõ ja palvidõ ka esi umakeelist kiräsõnna lukõ. Aolehte tetti Tarto- ja Võromaa kihlkundõ rahvalõ.

Edimäse aolehe päälüs.

MINKAST EDIMÄDSEN MAARAHVA NÄDÄLILEHEN KIROTÕDI?

Maarahva leht kiro kõgõst. Maa väetüesest, tulõkahost, rüüvmiisist ja tõisist õnnõtuist. Esiki tervüse parandamisõst, koolioppusõ tähtsüesest ja tuust, miä võõral maal sündü. Suurõmb jago juttõ panti ümbre Tarto liina saksa aolehest.

MIDÄ AOLEHE TEGIJÄ OMMA UMMI LUGÕJIDÕ KOTSILÕ ARVANU?

Kinkal om himo midägi oppi, lugõva lehte rõõmuga. Ulli inemise ei taha umilõ latsilõgi oppust anda. Nää ajava vasta: «Mii olõ jo ilma aolehte lugõmalda vanas saanu. Egä mii latsist kah keriguopõtajat vai kuulmeistret ilmangi ei saa.» Tuu ollõv õnnõ uma suurõ ullusõ vällä vabandaminõ.

MILLE MAARAHVA LEHTE NII VEIDÜ TETTI?

Aoleht panti tsaarivalitsusõ käsü perrä kinni. Euruupan käve sõda Napoleoni vasta ja Liivimaalgi naati väke kokko kutsma. Peläti vasta nakkamiisi rahva siän. Parõmb rahva uma aolehe vällä andminõ egäs juhuse är keeldä! Või-olla saa seo nuka rahvas ülearvo targas kõgõst tuust, miä vällämaal ja sõnan sünnüs! Anti kuri käsk kõik aolehenumbrõ kokko korada ja är häötä.

PRIINIMMI PANDMINÕ KANEPI KIHlkUNNAN

KANEPI KIHlkUNNA RAHVAS SAI EDIMÄDSENÄ terve Liivimaa pääle praavusk Johann Phi-lipp von Rothilt jo 1810. aastagal priinime. Perisorjus kattõ Liivimaa talorahva-säädüsega viil 1819. aastagal. Varramba aeti läbi talo nime vai külä pant nimega. Vanõmba sai ummi latsi nüüd kavvõ kuuli saata, ku näil oll vaba inemise tunnis-märgis priinimi.

KANEPI KIHlkUNNA PRIINIME omma egäpäävätsesst maakeelest peri. Säantse nime omma Heldus, Õigus, Avvus, Õkva, Hammer, Säädüs, Kevväi, Süggüs, Asi, Küppär, Kruun, Kassuk, Lina, Lill, Jalas. Nimmi panti viil esä vai vanaesä nime perrä, näütüses Adamson vai Jakobson. Vai sis ehitüisi (Sann, Böning), kasvõ (Võsu, Lina, Hör-rak) ja tsirkõ (Arrak, Sisask) perrä. Mõnõ taloperre vahtsõnõ priinimi tähend esiki tüüriista (Hank, Rettel), röivatükkü (Hamme, Kasuk) vai söiduriista (Saan).

Nimmi pandmisõ aigo sündü ütte ni tõist. Lännü üts miis hindäle priinimme võtma ja tahtnu talonimme võtta. A inne tuud kutsnu kiäki tä kõrras vällä. Ja tarrõ tagasi tullõn saanu miis teedä, et tälle nimi Vällän ärki om pant.

Kanepin anni herrä saksamuudu ni-me *-son* (poig) vai *-berg* (mägi) tiindriile, kiä hää teenistüse iist vabas lasti. Erästvere herrä käest saanu niimuudu priinime Juhan ja August Weizenbergi vanaesä, mõisa kutsar Andres.

KOOLIOPPUS LÄBI AO

EDIMÄNE KANEPI KUUL ollõv Kanepin olnu jo 1680. aastil. Koolitarõ jäänü Rüüvli-Hansu maa pääle. Põhasõa Erästvere tapõlusõ aigo palotõdi kuul maaha. Päält Põhasõta tegüsi vahtsit kuulõ mano. Vanõmba küläkooli olli Koorastõn ja Erästveren.

Kuis Kanepi kihlkunnakoolin opiti?

Eesti edimäne kihlkunnakuul, kon opiti vahtsõt muudu, tetti 1804. aastagal Kanepi-he. Opati opikava perrä - muial tull tuu tarvitusõlõ ildamba. Tuu oll praavusk Rothi mõtõ. Kihlkunnakuuli võeti üle paarikümne targõmba poiskõsõ. Poiskõnõ pidi olõma terve, kõrraligu olõkiga ja hää pääga. Pidi mõistma häste lukõ ja ilosa helüga laulda. Küläkuul pidi läbi olõma.

Midä opati? Neli päivä nädälin opati usuoppust, lugõmist, kirotamist, kokkoar-vamist, maatiidüst ja laulmist. Esiki müüsterdämist (võimlõmist) opiti. Kats päivä

käve tüüoppus – puutüü tegemine, korvõ ja nõõri kudaminõ, raamatidõ köütmine. Tetti väikeisi tüüriistu, et noide perrä ildamba suuri oppi tegemä. Opilasõ pei esi koolipõldu. Sakõstõ panti vanõmba latsõ noorõmbit oppama.

Kuimuudu karistõdi? Hübüstedi, koolikassast es anda kulurahha vai aeti kogoni koolist är. Parõmba sai avvutaso – tuu oll kas mõni raamat, väits, pil, kirvõs vai kaalarät.

ÄR ES UNÕHTÕDA KA TÜTRIKKE. Praavusk tekk 1811. aastagal uma kuluga vaesilõ tütärlatsilõ tüükooli. Kuuli võeti 11–14 aastakka vanno tütrikke, kink vanõmba es jovva näile määnestki oppust anda. Päält lugõmisõ, laulmisõ ja usuoppusõ opati viil ummõlust ja kangakudamist. Tütrikke käsitüüd müüdi kooli hääs Riian, Tarton ja Võrol. Üts illos olõst küpär kingiti esiki Vinne tsaar Aleksandri provvalõ.

Koolipoisõst sai perän küläkuulmeistre, mõisa vai valla ammõdimehe ja koh-tumehe. Tütrigest tulli hää pernaasõ ja latsi imä. Nuu jüvä, midä kihlkunnakoolin külbeti, kanni viil päält saa aastaga hääd villä.

«Olõ opnu kõstre Treffneri man»

Kooliello ja seldsitüüd võtt kavva aigu iist kõstre Ludwig Treffner (1809–1892). Tuu miis oll 56 aastakka Kanepi kõstre. Treffneri kutsmist perrä tull Kanepihe kuulmeistres nuuri mihi Valga Cimze seminärist. Nuu panni kõrraga käümä seldsielo, mänge pilli ja lauli, kirodi esiki muusigaopikit.

Treffneri poja kolmõköistõ olli edimäidsi, kiä tõi heränemiseao mõttõ Kanepihe ja Võrolõ. Kõstre poig Hugo tekk eestläisi koolitamisõs eräkooli, mink perrätulõjas om Treffneri gümnaasium Tarton. «Olõ opnu kõstre Treffneri man Kanepin» oll umal aol niisama hää soovitus ku om parhilla Treffneri kooli lõputunnistus.

Kooli Eesti Vabariigi aigu

Määntse vallakooli jäi Kanepi kihlkunda 1920. aastil? A sääntse nigu Koorastõ, Karstõ, Kaagri (Kaagvere) ja Jõksi kuul Koorastõ vallan, Erästvere, Koigõra ja Vana-Piigandi kuul Erästvere vallan, Valgjärve, Tammõ ja Vana-Piigastõ kuul Valgjärve vallan, Karaski ja Kruutusõ kuul Kruutusõ vallani, Hurmi, Põlgastõ ja Lahe kuul Põlgastõ vallan.

Suur jago maakuulõ panti kinni viil viimätsel Vinne aol 1970. aastil. Vahtsõnõ arvaminõ oll, et kuul ei piä nuuri ette valmistama õnnõ egäpäävätstes elos, a pääasalgult ülikuuli minekis. Mõnõ vanõmba naksi latsi kavvõ liinakuuli saatma.

Kanepi kihlkunnakuul 1880. aastagal.

Täämbä käävä koolilatsõ Kanepi gümnaasiumin ja Põlgastõ, Sabõrna, Kruutusõ vai Valgjärve põhikoolin.

Kanepi kihlkunna kuulmeistre ei saa palka. Kiäki ei valva latsi koolin käümist. Mõnõ latsõ omma pia nälän. A mõisa tarvitas koolitarrõ umas tarbõs (praavusk Roth kaibusõ perrä).

Kanepi talomehe tahtva teedä, kas latsõ kodokanti tagasi tulõva? Vai saadõtas nää päält kuuli muialdõ? Ku uma kan latsi tiidmisist kassu ei saa, võtva esä uma latsõ hummõñ päiv koolist är kodo (Kanepi kerigukirju perrä).

KANEPI KU ÜTS EESTI KOORILAULU SÜNNÜPAIK

KANEPI KOORIJUHT ROBERT ERLEMANN üteli lauljilõ töösõl Eesti üldlaulupidol: «Pää pistü, rõnd ette. Laulkõ ku lõokõsõ. SAAGÕ PRIIS INEMISES!» Kanepi kuur võit pidol kõgõ korgõmba avvohinna.

Lauluoppus nakas pääle jo kihlkunnakoolin kõstre Treffneri käe all. Kanepi kihlkunnakuul oll edimäne terve Liivimaa pääle, kon naati laulmist oppama – tuu oll jo 1804. aastagal. Kanepi miihi uma laulukuur tetti 1868. aastagal. Edimädse laulupido rongikäügin käve joba kuulmeistre Peeter Abeli kokko kutsut kuur uma vahtsõ lipuga.

Kanepi kihlkunnan om pallo laulupäivi olnu. Nii oll 1934. aastaga laulupääväl kuun 37 segäkuuri 1121 lauljaga, viis miihikuuri 84 lauljaga, 12 latsikuuri 352 lauljaga ja 9 pasunakuuri 140 mängjaga. Rongikäük Kanepi seldsimajast Erästvere parki oll esiki nii pikk, kuvõrra tuud maad om (1,5 km). Seo kandi rahvalõ omma täämbädsel aolgi tähtsä kodokandipäävä.

KANEPI LAULUKUUR käve heränemisaol kavvõ laulma. Laulti Võrol ja Tarton, minti Talnahe ja esiki Peterburi ni Soomõmaalõ. Haapsalun lauli nää keisriherräle ja Roodsi suursaadikulõ, kiä sääli suvidi. Ku välämaa saadik kuuld laulu «Joonatan, mo veli, makas», sis käsk tä vanno rahvalaulõ ku kulda korada. Päält tuud naati kodopaigan

laulumiihist viil rohkõmb luku pidämä. Om vana hädä, et umast ei mõistõta sakõstõ inne huuli, ku võõra kitvä.

Laulja Hans Kanni ämm lask laulumiihi jaos tetä suurõ kuvvõ tsõõriga lauluvankrõ. Tuud vidi kats hobõst ja sinnä mahtu kõik laulja pääle. Hugo Treffner esi sõit näidega ütlen. Tä pidi egäl

Kanepi miihi kuur 1872. aastagal.

puul rahva herätuses kõnõd ja sai rahvalt nimes Eesti Hugo. Kuulsa laulja Hans Kann ütelnü viil inne kuulmist: «Uma helüga olli üts heränemise ao tulõ palama pandja.»

Ega sis hää laulu-helüga poiskõsõki olõ-õi miihist keh-vembä! Kanepi koolin käve viil seo ilma aigu päält 40 aastaga kokko poiskõisi kuur. Tuud juh-at kavva kuulmeistre Pärja Pilv.

Koolipoiskõisi kuur pidi umal aol egä pühä-päävä kerikun laulma. Kiä peräst esi kuul-meistres sai, tekk umma kuuli kah laulukoori. Mõnõ poiskõsõ sai hääs pillimeistres. Kaag-ri kuulmeistre Jüri Kann tekk koolipoiskõisiga esi viioli ja kandlõ. Timä kuts kokko viil ütesä pilliga karapoiskõisi pasunakoori. Karapoiskõsõ käve ka edimädse laulupidu rongikäügün pilli puhk-man.

Naasõ es jää kah kõrvalõ. Kanepi segä-kuur tull kokko veidü ildamba – 1884. aastagal. Laulti sakõstõ ka koton, tüü man ja kimmähe egäl pidol. Tuu kinä muud om viil mõnõn perren alalõ.

1925. aastaga Kanepi laulupäiv.

Kanepi lauluvankri sõit läbi ao.

KANEPI LAULU JA MÄNGU SELTS

HERÄNEMISAIG Joud Kanepi kanti varramba ku muialõ Võromaalõ. Rahvas nakas hää meelega kokko käüma. Taheti ütenkuun laulda ja seldsiello ellä.

Viil 1885. aastagal kinnüt Vinne keisri seldsi põhikirä. Rahvas oll naanu jo inne tuud kokko käüma. Edimält oll Kanapää Laulu Selts – tuust sai ildamba Kanepi Laulu ja Mängu Selts.

Seldsi päämehe olli pääasaligult kuulmeistre vai rikkamba talomehe, vallavanõmba. Kuulsa seldsitegeläne Mart Mitt om peri Tammõ vallast Kiltre talost. Edimädses esimehes valiti vallakirotaja Gustav Daniel. Timä nõvvo perrä tetti jo aastaga peräst uma seldsimaja. Tuu oll edimäidsi rahva hindä jovvuga tett seldsimajjo terve Eesti pääle. Ku vahtsõnõ seldsimaja uma ussõ valla tekk, kirodi tuust pia kõik tuu ao lehe.

Kuimuudu seldsimaja ette kivi sai? Nõstmise ilmameistre Saul Hallap pand kivi hindäle kõtu pääle. Kivi pääle tuudi üle tii üte maja iist uss. Ussõ pääle istõ neli miist. Jovvumiis nõssi üten näidega silda. Tuud trikki kutsuti «Kuradisild ja põrgo sepikoda inemise rõnna pääl». Seldsimaja om täämbädseni alalõ, a

ümbre ehitet. Ku maja valmis sai, tekkü mihi koorilõ kokko käümise kotus. Seldsimajan tetti näütemänge, oll uma raamadukogo ja karskusõselts. Peeti kõiksugumaidsi kursuisi. Viil 1936. aastagal oll siin maja värmmise kursus. Päält tuud sai pallo elomaja Kanepi pääuulidsa veeren hoobis ilosambas.

Kanepi kihlkunnan omma kultuuritegeläisi nime sakõstõ üttemuudu, selle et nää omma olnu ütest perrest vai sugukunnast. Olli seldsitegeläse ja laulumehe Danieli – kolm velje: Gustav, Adolf ja Oskar. A laulu- ja mängumihi ni kuulmeistriid Kanõ Kaagrist oll kuus velje. Vele Ludvig ja Leo Oja olli koorijuhi.

KODOKANT KUNSTNIGÕ PILTE PÄÄL

MITMÕ KANEPI KANDI ILOSA KOTUSÕ tunnõt är siist peri kunstnigõ pilte päält.

KUNSTNIK ALFRED KONGO (1906–1990) sündü Jõksi järve veeren Järve talon. Käve Tarto liina korgõmban kunstikoolin Pallas ja opas pärnpoolõ esi nuuri kunstitudõngiid. Joonist kõgõ parõmba meelega lille ja luudust. Timä pilte om näüdät vähämbält 50 pildinäütuse pääl.

Gustav Raud. «Kanepi maastik».

TÖNÕ SEO KANDI KUNSTNIK GUSTAV RAUD (1902–1968) om peri Hurmi tii veerest Praksi talost. Timä om kah Pallasõ kunstikoolin käünü. Näütüisi pääl panti tähele timä kiränige, kunstnigõ vai näütlejide näopilte. Tällegi miildü joonista Lõuna-Eesti luudust ja uma kodokandi ilosit kotussit. Timä pildi omma «Kanepi maastik» ja «Piigandi järv».

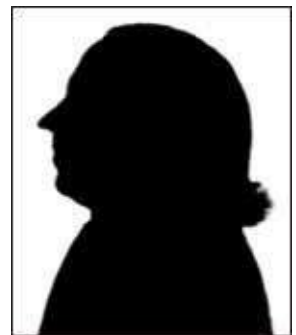
VÄLLÄ OPNU KIVIRAGOJA ALEXANDER JANNES oll peri Piigastõ vallast Janokjärve veerest. Sabõrna kandin elli noorõn põlvõn kunstnik Märt Laarman (1896–1979). Timä puulõikit saa kaia kiränik Friedebert Tuglasõ raamatist. Nuur kujoragoja Anu Põder om kah peri Kanepi lähkült Jöksilt.

TEEDÄ INEMISE KANEPI KIHlkUNNAST

JOHANN PHILIPP VON ROTH TÕI KANEPIHE VAHTSÕT VAIMU

PRAAVUSK JOHANN PHILIPP VON ROTH (*'root'*, 1754–1818) oll miis, kiä joud umal eloal väega pallo tetä ni uma perre, Kanepi kihlkunna rahva ku esiki terve Liivimaa hääs. Tä oll 38 aastakka Kanepi keriguoppaja ja pikkä aigu Võromaa ni Tartomaa praavusk. Rothi mõtõ oll Kanepi kihlkunnakuulõ tegemine. Timä tekk maarahvalõ edimäst nädälilehte ja oll edimäne, kiä and uma kihlkunna rahvalõ priinime. Viil lask tä trükkü maakeelitsit keriguraamatit ja rahva oppamisõs juttõ ni laulõ.

Praavusk avit Tarto ülikooli man 1804. aastaga Liivimaa talorahvasäädüst tetä. Peränpoolõ pand tä esi tuu maakiilde ümbre.

Johann Philipp von Roth.

PRAAVUSKI PERREN KASVI 12 LAST. Tä oll esi külh saksa suust, a pere kõnõl väega häste ka võro kiilt. Timä latsõ opsi ildamba tuud ka umilõ latsilõ. Esi tä elli ja tekk Kanepin tüüd nika ku uma elo lõpuni.

MIDÄ RAHVAS ROTHIST MÄLEHT?

KIHLKUNNA RAHVAS OLL TENOLIK, et vana praavusk vaesõmbat rahvast sakõstõ avit.

Jõksi mõisaherr Stackelberg möi uma tiinjätütrigu, kiä Erastvere poisilõ mehele taht minnä, hoobis ütele Vinnemaa mõisnigulõ. Praavusk ai tuu asa niikavvõ, et mõrsja kodo tagasi tuudi. Mõisaherr esi pidi tütrigu sõidu ja vabas saamisõ kulu kinni masma.

Vainlasi oll vanal praavuskil kah. Et tä hoit lõunaeesti kiilt ja kaits talomiihi, olli põhaeesti keele kiräkeeles tegijä ja mõisnigu tä vasta. Nää kutsi tedä: Tuu praavusk, must hüdsi!

TALORAHVAS ES USU, et praavusk niivõrra äkilidselt är kuuli. Kõnõldi, et kura mõisnigu ajanu tä Saksamaalõ paku. Üts timä tiindre lännü puhtidõ aigo kerigumõisa tarõpääle lavvahõpõt otsma. Tuu ollõv peris uma silmäga nännü, et praavusk kaenu aknast puhtõliidsi, kiä üles kerigu poolõ lätsi.

Taivaesä tõrõlnu nii kõvva, et piksevihma peräst es saa kirstu kerikust vällä tuvva. A ku kirstuots üle läve nõstõti, naanu kõrraga päiv paistma. Mäesurnuaid oll praavusk Rothi puhtidõ aigo rahvast täüs. Kõik kuus kõnõt ja terve tallitus peeti võro keeli.

LÄKKEM NÜÜD HAINALE

«Wastne Tarto-Ma-Kele-Laulu-Ramat» (trükit 1802 Tarto liinan)

I

Läkkem nüüd

Hainale!

Päiw om väljä tulnu,

Paistap nüüd illosas.

Kawwa om meil olnu

Pilwe pimmedus.

Läkkem nüüd

Hainale!

Laulden lääme haina

wõtma Kes sis peas se

man tõtma. Läkkem nüüd

Hainale

II

Illus om

Haina man!

Kuis ta kaarin saisap

Pikkän jonen weel, Nink

kui päiwlik paistap Nore

kaste pääl?

Illus om

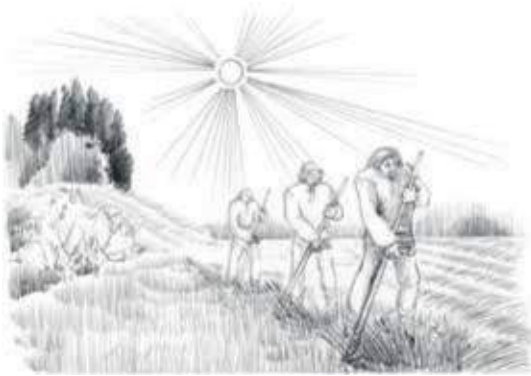
Haina man!

Pea aetas so kokko

Pandas ülles suurte

rukka. Illus om

Haina man!

III
 Rühhike
 Wellitse sössare!
 Et saas' kuhja luwwa
 Enne öddangut
 Wirgembal saap tuwwa
 Lilli wannikut.
 Rühhike
 Wellitse sössare!
 Täütke kuhja pessä häste
 Tekke tööd iks illosast.
 Rühhike
 Wellitse sössare!

KUJORAGOJA AUGUST WEIZENBERG

KUJORAGOJA AUGUST WEIZENBERG (1837–1921) om mii rahvusliku kunsti edimäidsi tugisambit. Timä vällä raodu omma eesti rahvalõ jo heränemisaost tähtsä Kreutzwaldi, Linda, Vanemuisõ, Kalõvipoja, niisamatõ Koidu ja Hämari-kuju Faehlmanni muistõjutust.

Ku väega püvvät, sis jovvat kavvõ

Tulõvanõ kuulsa kujoragoja sündü Ritsike kõrdsin Ritsike jõõ veeren. Ku tä esä kuuli, oll poiskõnõ õnnõ katsa-aastanõ. Esä kohusõ tull hindä kaala

võtta. Eleti õks väega vaesõhe. Kanepi koolin pinginaabri antut leevämorro jagasi tä koton sõsaridõga. Väikut ja kõhna poiskõist kutsuti Väidsepää. Kooli aigo tekk tä ka uma edimädse kujo. Tuu oll lumõst ja viiga üle valõt, nigu kuulmeistre opanu.

Ku esi püvvät, lövvät ka abimiihi. Tä ristesä kõstre Treffner avit õks vaest poissi haridusõ poolõ. Päält kuuli sai nurmiis Erästvere mõisan tiislärikotusõ. Uma edimädse tüü vei tä Tartohe põllutõie näütuse pääle ja saigi avvohinna.

Peris väiku rahaga läts tä Saksamaalõ, elli kavva aigo Itaalia pääliinan Rooman ja päält tuud läts Peterburi. Egäl puul tull päivä tüüd tetä ja õdagidõ kunsti oppi. A rahha täl joht suurt es olõ, lelläpoig Juhangi pidi tälle mõnikõrd lainama.

Weizenbergist sai kuulsa kujoragoja – timä tüü olli vällän ka Pariisi maailmanäütusel. Weizenbergi kujo omma Rooman ja Pariisin, Austraalian, Saksamaal, Vinnemaal ja

muialgi. 1878. aastagal tekk kuulsa Kanepi miis peris edimädse eesti kunstinäütuse. Kõgõ inämb tä kujjõ om alalõ Talinan kunstimuusõumin. Kalmuaidu pääl om timä raotuid havvasambit.

KU WEIZENBERG VANAS JÄI, es jovva tä inämb kujjõ rako. Sis kirot tä raamatit ja näütemängõ, tekk viise luulõtaja Anna Haava ja praavusk Rothi laulölõ. Timä tett om ka viis laululõ «Läkkem nüüd hainale».

Matõti tä suurõ avvostamisõga Tarto Raadi kalmuaida. Kas uma kodokant Weizenbergi viil mälehtäs? Kanepin om timä nimega pääuulits. Kujoragojalõ panti avvosammas seldsimaja ette ja mälestuskivi sünnüpaika Ritsikele.

KANEPI KALLIS POIG JUHAN WEITZENBERG

JUHAN WEITZENBERG (1838–1877) oll miis, kiä joudsõ uma lühkü elo ja kehvä tervüse man pallo kodokanti avita. Tä esä Hospodi Kusta oll vaenõ kängsepp, kedä tunti timä vikurjuttõ peräst. Pere elli Erästvere vallan Jakapi pop-sitarõn.

Juhan esi oll tark poiskõnõ. Kara man miildü tälle kivi otsan istu ja piiblit uuri. Juhani risesä Treffneri soovitusõ pääle anni sugulasõ ja Erästvere külämehe targa puja Tartohe kuuli minekis esäle võlgu.

17-aastadsõlt oll nuurmiis kodokuulmeistres Jakobsoni perren Torman. Päält tuud mõisa ja vallakohtu kirotajas Alatskivil. A Narva liinan sai timäst tüüstuse osanik ja tä kuuli 39-aastadsõlt ku peris rikas miis. Timä raha iist koolitõdi mereväe ohvitseeris noorõmb veli Piitre. Vanõmba elli elo lõpuni ilma puudusõlda.

TÄ OLL EDIMÄIDSI, KIÄ NAKAS võro keeli laulõ kirotama. 23-aastadsõlt pand paprõ pääle uma kuulsamba laulu «*Tõnnis Laks ehk eestlaste isamaa*» ja «*Vana hopmanni Nutulaul Mõisavalitsust käest ära andes*». Laulõ tegeläse olli periselt elänü Alatskivi inemise. Vanastõ tiidse rahvas noid laulõ pääst.

KIRÄ KÜLÄRAHVALÕ

KIRÄNDÜSMUUSÕUMIN TARTON OM alalõ Weizenbergi 47 kirjä ummilõ vanõmbilõ ja Erästvere rahvalõ. Ütte kirjä kirot tä pia kuu aigu. Sis kõüt kirälehe tähtraamadu muudu kokko ja joonist esi pildi kah mano. Tä mõist kiili ja pand poliitigasõnõni saksa ja vinne aolehist maakiilde ümbre. Kirjo seen oll timä mõttit välämaa elost. Kanepi kooli muusõumin om alalõ kirä koopia, kon täl om punkti päält üles märgit esäle saadõt raha. Timä kirjo loeti terve küläga pallo kõrdü nigu aolehtigi. Neläpäävä õdagu tulli külätütrigu kokko kaasavarra tegemä. Sis loi pois nääle noid

kirjo ja laulõ ette.

Weitzenbergi kutsuti Kanepi kallis poig – tä väega hoit ummi vanõmbit ja kodo-kanti. Timä abiga sai külärahvas teedä, kuis lajan ilman eletäs. Ku tä kodo tull, oll tuu rahvalõ tähtsä päiv. Tulti kokko suurdõ rehetarrõ. Sääl selet tä säädüisi, poliitikat ja muid laja ilma asjo.

Kodokant pidi meelen Weitzenbergi viimäst tahtmist. Ku timä kuulmisõst sai 100 aastakka, tuudi tä Narva vanast kalmuaiast võso seest är Kanepi Mäesurnuaida.

KIRÄKATKÕ

9.08.1873 - Armsa esä!

Jo 17. juunil sõidi ma kotost vällä ja olõ iks viil reisi pääl ja elä ka iks viil. Ma sõidi Reini jõkõ pite aurulaivaga ja lõuna Saksamaast Badeni Suurhertsogiriigist läbi Sveitsimaale. Tere, Sveitsimaa, ammust aiga prii riik Euroopa maal!

Imelik illos maa om Sveitsi maa! Küll siin vanal aol omma loomuliku väe mässänü, maa hirmsast katski lasknu ja suurõ unigu kaupa pilvini korgehe ajanu. Siin ei ole muud kui mägi ja org, jõgi ja järv. Suurõmb jago mäki omma lumõst palja ja hainast halja, muudkui kõige korgemba omma igavetse valgõ lumõ ja eäga katõdu...

07.1876

Viiborgist sõidime raudteed pite Soomemaa pääliina Helsingforsi. Illos, puhas liin, laja huulidse. Kõige suuremba maja omma senat, universiteet, raatus, Rootsi-kerik ja Vinne-kerik...

Muido ütle ma viil Soomemaa, et tää om külm ja vaene maa, harva om sääl põldu ja külili nätä, muudkui mõts, vesi ja kivi... Kaljo kivil ehk raudkivil om siin kodomaa. Sääl om mõni kivi 8 versta pikk ja 10 süllda korge ja pedäjä mõts kusus pääl...

Noormehe lugõva kirjo, neiokõsõ kullõsõ.

KARASKI KÜLÄST PERI KIRÄMIIS

RICHARD ROHT

KIRÄMIIS RICHARD ROHT (1891–1950) kirot kodost ja kodokandi inemiisist uman raamatun «Vana Võromaa». Tä sündü Kõllöstõ valla Karaski külä Tinno talon. Oll kõgõst kuvvõaastaganõ, ku imä Ann kuuli. Esäga es saa tä peris häste läbi. Esä, esi küländ suurõ talo perremiis, oll kidsi. Opmisõs anti kotost veidü tukõ.

Timä koolitii käve Karaski küläkoolist Kanepi kihlkunnakuuli, säält Võro liinakuuli ja Tarto Treffneri gümnaasiummi. Keerolidsõ ao vei noorõ mehe esiki sõtta. Käänoline elotii vidi mitmölõ poolõ: tä ellii Tarton, Peterburin, Helsingin, peränpoolõ viil Berliinin ja Talinan. Mõnõ ao pidi tä Sangastõn tallo.

ROHT KIROT SUVITUSROMAANÕ, juttõ liina- ni küläelost ja mälestüisi. Timäst sai parõmbit vana Võromaa elo ja inemiisi tundjit – tuust kõnõlõsõ raamadu «Kurgsoo», «Maa» ja «Elutee». Hääs sõbras olli tälle järve ja mõtsa. Latsilõ kirot kirämiis põnovit ja süämest tulnu juttõ pinne ja mõtsaeläjide elost. Loe tä raamatit «Väleküüs ja Tuhknai», «Laaned ja veed» vai «Lapsed, linnud ja loomad»!

KRIUKA-KUSTA PULMARONGI UUTÕN

Richard Roho perrä raamatust «Neli juttu»

Ku sõitja omma kõik saanõ sisse istnu, saa selges, et pulmarongin käü ütesä hobõst. Peris kõrralik rong – kiäki ei või üteldä, et naa popsipulma olõssi. Suurõ larmi, laulu, mängo, tirinä, hõrina ja jorinaga liigus pulmarong läbi külli ja mõtsu. Kõiki vastatulõjidõ ja külärahvidõ ilos ja rõõmus.

Tuu ao seen istusõ vana koton ja sossõrdasõ juttu. Seo om sääne makus ja rahulinõ aig. Naasõ pruuvva kotusõ kohegi kõöginukka vai aho taadõ sisse võtta ja heietäse ilmlõpmalda maa ja ilma kokko, murrõjoonõ näon. Siin arotõdas läbi kõik vaska, lamba, lehmä, kanga, piimä ja lina. Sis ütidsõ tutva, näide sugulasõ, latsõ, ammõdj, via ja puudusõ.

Õnnõ kuulus, et «...jah, jah, ma tiia kül, Alatarõ Leenu läts Piprõjaagu Mihklile mihele. Tuust saigi näil tuu Liinene tütar. Mutku ega tuu olõ-õi kinkagi illos tütrik. Tõõsõst kõrvast ei kuulvat ka tõõnõ häste ja jala olõvat tõõsõl hädälidsõ. Mii Jaan käve ka ütškõrd tõist kaeman. Sis olõvat tõõnõ väega Jaani tahtma naanu, mutku Jaan tedä es taha. Sis olõvat tõõnõ nii är pahanu, et ku Jaan tõist kõrda tedä kaema läts, sis olõvat tõõsõ poisi iin olnu. Jaaniga es kõnõldagi. Ma ütli Jaanilõ, et mis sa tühäga müllät. A Jaani nigu vidä sinnäpoolõ...»

* * *

Mehe istusõ, ollõklaasi vai kroosi põlvi pääl, ja käü kõva vaiõlus. Näide helü kostusõ ku Jeerigu pasuna, nii et aknõkruudi värisese. Paistus, et egä minot lätt tapõlus vallalõ, a ega vanamehe nakka ei taplõma. Tuu om noorõmbidõ ammõt. Naa vanamehe omma elon kõkkõ nännü ja egäüts om umaette väega tarkust täüs. Ja tõisi arvamiisiga ei taha kiäki rehkendä. Tuuperäst larmas egäüts umaette nii kõvva, nigu tõisi ei olõssigi ülepeä tarõn.

Vaiõlus käü kõgõ üle. Arotõdas ilma, villäkasvu, teid. Üts ütles tõõsõlõ õkva näkko, et sa ei tiä midägi. Tõõnõ vasta, et sa esi ei tiä midägi. Sis kõnõlõs egäüts hindä ette, ilma et tedä kiäki kullõsi, kuis timä külbnü, kündnü ja villä pesnü.

Jutt käänüs tiidüse pääle. Kooliherrä käest naatas seletüst nõudma, kuis sääil Kuu pääl lugu om. Kas eläse sääil inemise vai mitte ja kas saa aeroplaaniga Kuu pääle linnada vai ei saa. Võisiku Rein, kiä poja jutust võõrildõ arvo om saanu, om kimmäs, et Kuu ollõv säänesama maa ku miiki uma. Mõnõ ao peräst naatas jo Kuu pääl käümä. Sis linda aga Kuu pääle, kauplõ sääil, õiõnda ummi asju ja tulõ jälki tagasi. Rätsepp Treial tähendäs vahele, et om lugõnu, nigu olõssi maakerä Kuust nii kavvõn, et inemine inne vanas saa, ku sinnä joud. Kooliherr pidä edimält peenükeist naaru, a sis seletäs, et Kuu pääl olõ-õi õhkugi. Määntsitki elänikke sääil kah ei olõ.

Ütekõrraga saistas Mäeveere vanamiis pistü. «Ku noid tähti nii rassõ nätä ja kätte saia om, kost sis kuulmeistreherr tiid, miä näil pääl om? Om kuulmeistre tuud kõkkõ uma silmäga nännü?» küsüs tä. Kooliherr seletäs, et tuud ilmangi lähkült nätä ei saa, esiki pikksilmäga mitte.

Tuu pääle küsüs Mäeveere vana: «A kas sa võit mullõ üteldä, miä tan tarõ takan om?» Kooliherr imehtäs vasta, et kost tä sis tuud tiid. Ja sis Mäeveere vanamiis peris hõiskas: «Ku sa tuud ei tiä, miä tarõ takan om, kuis võit sis teedä, miä om Kuu pääl?»

POLIITIGAMIIS HEINRICH MARK – ÜTS NOIST, KEDÄ ELO VIDI KOTOST KAVVÕ

KANEPI KIHLLKUNNA MAIÕ PÄÄLT OM peri hulga tarku ja kuulsit inemiisi. Mitmõ omma üle terve Eesti ja laembaltki teedä. Inämbüste tei nää ummi tegemiisi siski kotost kavvõn. A süämen pidi kodokandist kõvva luku ja olli nõun viil kavvõstki avitama, ku vaia.

Seost kandist omma peri keemigu Oskar Kirret ja Aili Kogermann Koorastõst, mõtsatiidläse Paul Reim Koorastõst, Karl Aun Valgjärvelt, Oskar Daniel Sõrõstõst, Ülo Tamm Erästverest, kasvatustiidläse – ilmakuulsa Hilda Taba Koorastõst ja August Kasvand Erästverest, põllumajandustiidläse Harri Hindoalla Koorastõst ja Helmut Raig Kõllõstõst, Aksel Mark Kruutusõst, aokiränigu August Trumm Vana-Piigandist, Valdo Pant, Paul Undritz ja Georg Eduard Luiga Valgjärvelt ni mitmõ tõõsõ. Vanemuise laulja Elli Põder-Roht oll Mustjärve veerest Kruutusõ vallast.

EESTI VABARIIGI PÜSUMIST LÄBI VIIMÄDSE VINNE AO hoit välisvalitsus Roodsin. Tuu valit-
susõ viimäne pääministr, kinkal olli ka presidendi ülesandõ, oll Karaski valla Iha-
maru küläst peri Heinrich Mark (1911–2004). Ku jälki uma riik tull, and tä 1992.
aastagal vahtsõn Riigikogon uma õigusõ ni kohustusõ üle. Tä veli Aksel Mark oll
kah välisvalitsusõ liigõ.

Heinrich Mark oll uma pikä elo aol pallo nännü ja tennü. Inne sõta oppõ tä
Tarto ülikoolin õigustiidüst. Sõa aigo pagõsi tä nigu pallo töösõki loodsikuga üle
mere Suumõ, a säält edesi Roodsimaalõ. Välämaal ai tä mitu aastakümmend
Eesti hääs poliitikat. Roodsin nakas luuma esiki eesti kuulõ ja vällä andma umma
aolehte. Elo oll vidänü külh kotost kavvõ, a suvõl tulti jälki umma esätallo Otsalõ.

VÖROMAA JA TIMÄ INEMISE

Aksel Margi perrä maaelost inne viimäst sõta

*Võromaa maaelo oll tõtõstõ vähä esimuudu. Es olõ siin kerge löüdä säänest
muudsa ao perrä tallo, kon massõ kõrd ja täpsä arvõpidämine. Võromaa talomiis
es kasvada erälde sõiduhobõst kerikuhe minekis. Võrokõnõ elli esi ja täl es olõ ka
midägi tuu vasta, kuimuudu töösõ elli.*

*Linakasvatus ja müük oll vannõ tallõ ostmisõl kõvastõ üten avitanu. A ildamba,
ku linahinna alla lätsi, kasvatõdi Võromaal linna õks vana moodu perrä edesi. Ega
tuu vaiva es taso, a häitsi nii ilosahe.*

*Võromaal sei karapoiskõnõ, pops ja peremiis üte lavva takan. Tuu oll kimmäs
seo kandi muud. Umavaihõl läbi kävven jakku ütstõõsõst arvosaamist ja
häätahtlikkust nii rikkambidõ ku vaesõmbidõ vasta.*

*Võromaa maapind muutus aigopite, mäekingoki omma rohkõmb ümäriku ja
käkidü mõtsu sisse. Sääne pilt ei avida üten võitlõja hingega inemiisi kasumisõlõ.
Võromaa maastigupildi kotsilõ saa üteldä idüll. Vormin, värve ja hõngõ seen ja hel-
len. Tuud näütäse ka Võromaalst alustusõ saanu ja üle Eesti lännü rahvaluulõ ja
vanavara korjaminõ, laulu- ja muusigakoori. Siist peri kuulsa inemise omma
laembalt teedä kõgõpäält uma ilolidsõ meelega ja lämmä süame poolõst.*

*Võrokõsõl olõssi süä nigu
tähtsämb ku pää. Ja tä
süämen lövvüs ruumi umalõ
värven ja hellen heliseväle
maalõ. Timä sinitsilõ lina-
nurmilõ, roosatavalõ tatrigrulõ,
lillalõ väikuvereväle,
hällütäväle rüänurmõlõ. Haani
korgustigu vinendüsele ja
pehmele kodokeelele.
Kimmäs om kodoarmastus nii
karapoiskõsõ, popsi ku
peremehe süämen.*